

YOSH DAVRLARI PSIXOLOGIYASINING MUHIM VAZIFALARI

*Yesmurzayeva Oltin Kuvanchevna**Qoraqalpog‘iston Respublikasi Beruniy tumani MMTB tasarrufidagi 10-
umumta’lim maktabi amaliyotchi psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur mavzuda yosh davrlari psixologiyasining mazmuni, inson rivojlanish bosqichlari va har bir davrga xos psixologik xususiyatlar yoritiladi. Shuningdek, shaxs rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: yosh davrlari, psixologiya, rivojlanish, shaxs, bolalik, o‘smirlik, ijtimoiy muhit.

KIRISH

Yosh davrlari psixologiyasi — bu insonning tug‘ilishidan boshlab qarilik davrigacha bo‘lgan psixik rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganadigan psixologiya sohasi hisoblanadi. Ushbu fan shaxsning har bir yosh bosqichida qanday o‘zgarishini, uning fikrlashi, his-tuyg‘ulari va xulq-atvori qanday shakllanishini tahlil qiladi.

Inson hayoti davomida bir necha rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tadi va har bir bosqich o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Ilk bolalik davrida bola atrof-muhitni sezgi va harakat orqali anglaydi. Bu davrda emotsional bog‘lanish, ayniqsa ota-ona bilan munosabatlar juda muhimdir.

Maktabgacha yosh davrida o‘yin faoliyati yetakchi o‘rin tutadi. Bola tasavvur qiladi, nutqi rivojlanadi va ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi.

Kichik maktab yoshida o‘quv faoliyati asosiy o‘ringa chiqadi. Bola tartib-intizomga o‘rganadi, mantiqiy fikrlash rivojlanadi va bilim olishga qiziqishi ortadi.

O‘smirlik davri murakkab psixologik o‘zgarishlar bilan ajralib turadi. Bu davrda o‘z “Men”ini anglash, mustaqillikka intilish va emotsional beqarorlik kuzatiladi.

O'spirinlik davrida esa kasb tanlash, hayotiy maqsadlarni belgilash va mustaqil qaror qabul qilish jarayoni shakllanadi.

Yosh davrlari psixologiyasiga biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Oila muhiti, maktab tarbiyasi va jamiyatdagi munosabatlar shaxs rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Yosh davrlari psixologiyasi inson rivojlanishini bosqichma-bosqich o'rganadigan muhim fan bo'lib, u shaxsni to'g'ri tarbiyalash va rivojlantirishda asosiy nazariy asos hisoblanadi. XXI asr bo'sagasi juda ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi dunyo xaritasida munosib o'rin olgan mustaqil O'zbekistonda ham barcha soxalarda tub isloxoqlar boshlandi. Bu isloxoqlarning barchasi inson omilini xar qachongidan ham yuqori

saviyaga kutarib, inson va uning mukammalligi, o'z ustida ishlashi, o'z mukammalligi xususida qaygurish muammosi xar qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi.

Milliy Dasturda e'tirof etilgan yangicha modeldagi shaxsni kamol toptirish, yosh avlod ongining ta'lim olish davridagi rivojlanish tendensiyalaridan tortib, toki yangicha o'qitish texnologiyalarini bola tomonidan o'zlashtirishi va undagi aqliy, intellektual qobiliyatlarga nechoglik ta'sir ko'rsatayotganligini o'rganish, ma'naviy barkamollik tamoyillarini maktabda va yangi tipdagi ta'lim muassasalarida joriy etish ham shaxs psixologiyasini teran bilgan xolda o'qitishning eng ilgor va zamonaviy shakllarini amaliyotga tadbiiq etishni taqozo etadi. Yosh davrlari psixologiyasi fanining mavzu baxsi bolaning tugilishidan boshlab voyaga yetgunicha xar psixologik rivojlanishi, shaxsining tarkib topishi muammolarini, ularning psixologik mexanizmlarini o'rganishdan iborat. Pedagogik psixologiya esa ta'lim va tarbiyaning psixologik qonuniyatlari va mexanizmlarini o'rganadi.

Yosh va pedagogik psixologiya aloxida predmet sifatida XIX asr boshlarida vujudga kelgan. Rossiyada mazkur soxadagi tadqiqotchilar namunalari Sharq va Garb madaniyati ta'sirida inson ruxiyati bilan bogliq qator ogzaki va yozma, amaliy va ilmiy

asarlarda paydo bula boshladi. Dastlabki pedagogik-psixologik mazmunidagi asarlar 17-18 asrlarda diniy-axloqiy tarzda yozilgan edi. XVIII asrdan boshlab bolalar psixologiyasi buyicha muayyan tartibga, yo‘nalishga va uslubga ega bo‘lgan ilmiy fikrlar vujudga keldi. Jumladan, K.R.Ushinskiyning

«Inson tarbiya predmeti», N.F. Kapterifning «Pedagogik psixologiya», I.A.Sikorskiyning «Bola ruxi», A.F.Lazurskiyning «Maktab o‘quchisining tavsifi»,

P.F. Lesgaftning «Oilada bola tarbiyasi va uning axamiyati» asarlari psixologik ilmiy tadqiqotni shakllantirishga xizmat qildi. I.M. Sechenov psixikaning reflektor xususiyatini kashf qilib fan olamida keskin o‘zgarish yasadi. I.P.Pavlov kashf etgan qator qonuniyatlari, xossalari, 2-signallar sistemasi eksperimental ishlarni olib borishga puxta zamin xozirladi. Sechenov va Pavlov goyalariga P.O.Efrusi, N.E.Ribakov, K.N.Kornikov, P.P.Blonskiy, L.S. Vigotskiy va boshqa olimlar yosh psixologiyasi buyicha qimmatli tadqiqotlarni amalga oshirdilar va yangidan-yangi qonuniyatlarni yaratdilar. O‘tgan ajdodlarimiz yosh psixologiyasining muammolarini izchil va atroflicha, ma‘lum konsepsiya asosida o‘rganmagan bo‘lsalar xam, 4 xil manbalardan - xalq ijodiyoti, muayyan shaxslarga bagishlab yozilgan ugit-nasixat va xikoyatlar, qomusiy asarlar va badiiy asarlarda bu borada qimmatli fikrlar bildirgan. Hozirgi davrda mamlakatimizda, shu jumladan xalq maorifi sistemasida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar barcha pedagoglar oldiga o‘quvchilarga zamonaviy bilimlarni berish, ularning bilimlarni yuksak darajada o‘zlashtirishlariga erishish; o‘quvchilar mustaqil tafakkurini, ularning umumiy

faolligini rivojlantirish; ularda yuksak ahloqiy sifatlarni tarbiyalash; ularning tafakkur, muloqat, o‘qish, mehnat qilish qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi murakkab va ma‘suliyatli vazifalarni qo‘ymoqda.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun har bir o‘qituvchi faqat pedagogika fanining nazariy asoslarini, predmetni o‘qitish metodikasini, maktab o‘quvchilarining fiziologiyasi, gigienasi asoslarinigina, bilishi emas, balki psixologik bilimlarga ham ega bo‘lishi lozim. Har bir pedagog ma‘lum darajada psixolog ham

bo'lishi talab etiladi, chunki ular har biri faqat o'ziga xos bo'lgan, turli yoshdagi, turli individual xususiyatlarga ega bo'lgan o'quvchilar bilan ish olib boradilar.

Har bir bola faqat o'ziga xos bo'lgan bilish faoliyati, iroda, harakter, xulq- atvor xususiyatlariga ega. Maktabdagi ta'lim-tarbiya berish jarayonida o'quvchilarning ana shu xususiyatlarini bilish va shunga asoslanib ularga individual munosabatda bo'lishi lozim. Mana shularni hisobga olgandagina, har bir pedagog o'zining asosiy vazifasi, ya'ni yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish ishini muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

Shuning uchun ham psixologiya fanining alohida sohalari bo'lmish rivojlanish psixologiya asoslarini chuqur bilish har bir pedagog uchun muhim hisoblanadi.

Psixologiya fanining bir qator tarmoqlari, sohalari mavjud. Ular orasida yosh psixologiyasi alohida ahamiyatga ega. Rivojlanish psixologiyasi psixik rivojlanish, shuningdek, bolalik, o'smirlik, o'spirinlik va yetuklik davrida shaxs taraqqiyotining xususiyatlarini o'rganadi. Juda ko'p fundamental tadqiqotlar o'tkazilganligiga qaramay bugungi kunda inson psixikasini uning butun hayotiy yo'li bosqichlarida rivojlanish xususiyatlarini yaxlit holda tavsiflashga erishilmagan.

Psixik rivojlanish bir tomondan organizmga, ya'ni inson organizmining anatomik fiziologik tuzilishiga bog'liq. Nerv sistemasi va miyaning insoniy tuzilishi uni ong egasi, nutq va yuqori darajadagi intellekt sohibi sifatida rivojlanishiga imkon beradi. Nasliy yo'l bilan yoki jiddiy kasallik oqibatida yuzaga keluvchi organizm anatomik fiziologik holatidagi buzilishlar psixik taraqqiyotga ta'sir etishi va rivojlanishdan orqada qolishga olib kelishi mumkin. Bolaning miyasi yetilib bo'lmaguncha unda verbal nutqni va u bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlarni shakllantirish mumkin emas.

Organizmning psixik rivojlanishi ikkinchi tomondan, muhitga ham bog'liq. Chunki psixik taraqqiyotga ta'lim-tarbiyaning ta'siri juda beqiyos. Biroq, psixik taraqqiyotning u yoki bu bosqichida bu omillardan qaysi biri ko'proq ta'sir etishini aniq aytish qiyin.

Stixiyali ta'lim-tarbiya maxsus ta'limiy maqsadlarsiz, hech qanday dasturlarsiz, insonning jamiyatda boshqa kishilar bilan munosabatlari natijasida amalga oshadigan ta'lim-tarbiya hisoblanadi. Tashkil etilgan ta'lim-tarbiya esa maqsadga qaratilgan holda maxsus ta'limiy tizimda olib boriladigan ta'lim- tarbiyadir.

Shak-shubhasiz, inson stixiyali va tashkil etilgan ta'sirotlar ostida psixologik jihatdan taraqqiy etadi, lekin ulardan qay biri inson xulq-atvoriga kuchliroq ta'sir etishi masalasi muammoligicha qolmoqda.

Keyingi muammo – layoqat va qobiliyatlarning o'zaro munosabati masalasidir. Bolaning qobiliyatlari rivojlanishiga ta'sir etuvchi layoqatlarning o'zi nima? Layoqatlar tarkibi faqat organizmning nasliy xususiyatlari bilan bog'liqmi yoki uning tarkibiga insonning orttirilgan xulq-atvor va psixik xususiyatlarini ham kiritish mumkinmi? Bola qobiliyatlarining taraqqiyoti ko'proq mavjud layoqatlarga bog'liqmi yoki unga to'g'ri tashkil etilgan ta'lim-tarbiyaning ta'siri kuchliroqmi? kabi savollar hanuzgacha to'la-to'kis o'z yechimini topmagan.

Psixika va xulq-atvorda yuzaga keladigan bu turdagi yoshga xos o'zgarishlar evolyusion o'zgarishlar deb ataladi. Evolyusion o'zgarishlarda miqdoriy va sifatiy qayta qurishlar nisbatan sekinlik bilan amalga oshadi. Nisbatan qisqa vaqt oralig'ida jadal yuz beradigan chuqur o'zgarishlarni revolyusion o'zgarishlar deb atash mumkin. Revolyusion o'zgarishlar odatda bir yosh davrining tugallanishi, ikkinchi yosh davrining boshlanishi arafasida ro'y berib, yosh taraqqiyotining inqirozlari bilan bog'liq bo'ladi. Yosh taraqqiyotidagi inqirozlar va ular bilan bog'liq bo'lgan psixika va xulq-atvorda ro'y beradigan revolyusion qayta (qurishlar) tuzilishlar yoshni davrlarga ajratishning asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Rivojlanish belgilaridan biri bo'lgan yana 1 turdagi o'zgarishlar aniq bir ijtimoiy vaziyatning ta'siri bilan bog'liq bo'lib, ularni situasion (ya'ni vaziyat bilan bog'liq bo'lgan) o'zgarishlar deb atash mumkin. Bunday o'zgarishlar inson xulq-atvori va psixikasida tashkil etilgan yoki maxsus tashkil etilmagan ta'lim-tarbiya ta'sirida vujudga keladi. Evolyusion va revolyusion o'zgarishlar odatda barqaror hamda qaytarilmas bo'lib, sistematik mustahkamlashni talab qilmaydi. Situasion

o'zgarishlar beqaror, o'zgaruvchan, ularni mashqlar orqali mustahkamlash talab qilinadi. Evolyusion va revolyusion o'zgarishlar inson psixologiyasini shaxs sifatida qayta o'zgartirsa, situasion o'zgarishlarda xulq-atvorning ba'zi ko'rinishlari, bilim, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi.

XULOSA

Yosh va pedagogik psixologiyasi psixika va xulq-atvorda bir yosh davridan ikkinchisiga o'tishda yuzaga keladigan miqdoriy hamda sifatiy o'zgarishlarni o'rganadi. Odatda bu o'zgarishlar hayotning muayyan bosqichlarini, 1 necha oydan (go'daklik davri) to bir qancha yillarni (katta yosh davrida) qamrab oladi. Ushbu o'zgarishlar “ doimiy ta'sir etib turuvchi ” omillar – biologik yetilish hamda inson organizmining psixofiziologik holati, uning insonga xos bo'lgan ijtimoiy munosabatlar tizimida tutgan o'rni, intellektual hamda shaxs rivojlanishida erishgan darajasiga bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2018.
2. Karimova V.M. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Davletshin M.G'. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
4. Shoumarov G'.B. Psixologiya va shaxs tarbiyasi. – Toshkent: Sharq, 2016.
5. Mavlonov A. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
6. Super D.E. The Psychology of Career Development. – New York, 1957.
7. UNESCO. Education and Child Development Guidelines. – Paris, 2018.
8. Ziyo.net